

značaju pogleda na marksizam nakon 1989. je fragment, kao što je nepotpun pogled na Vizantiju samo nakon 1453. bez uzimanja u obzir npr. samopoimanja vizantijskog vasilevsa i njegovih podvlašćenih ili realne uloge ove države i kulture za vreme njenog milenijumskog postojanja.

Ima doduše istine u tvrdnji da dominacija jedne svesti u određenom kontekstu može prikrivati složenost tog sklopa (Savić 2000), ali ga može i jasnije razotkrivati, jer samo u aktuelnom sklopu jesu prepoznatljivi realni, a ne samo naknadni otpori toj svesti. Drugačiji je smisao kritike boljševizma od strane Kauckog 1919/20, Fridrihove kritike totalitarizma i Hajekove kritike planske ekonomije 1950-ih od npr. kritike R. Bara 1970-ih ili Fireove osude socijalizma kao totalitarne iluzije i utopije 1990-tih zato što je bio drugačiji vidik i odnos idejno-ideoloških snaga na koje se kritika direktno ili indirektno oslanjala i o kojima je vodila računa. Dakle, naknadnu vankontekstualnu perspektivu treba dopunjavati kontekstualnom, a samorazumevanje epohalne svesti "naknadnom pameću". Uz to kada je o marksizmu reč uvek treba imati na umu i njegovu "predepohalnu" svest, tj. 19. vek i kritiku brutalnog izrabljivanja u najrazvijenijim evropskim zemljama. Pomenute tri perspektive u saznavnom pogledu su nerazdvojive. Drugim rečima, potrebno je razdvojiti slojeve vremena (Koselleck) prisutne kod svake istorije, koji su u različitoj meri obuhvatljivi i koji imaju različite klasno-slojne oslonce. Službena verzija svake historiografije uvek je prožeta selektivnim sećanjem i organizovanim zaboravom. Ona se oblikuje u međudelovanju: 1. doživljaja saučesnika zbivanja; 2. sećanja koje se održava kod više generacija; 3. dugoročnih procesa izmena iskustva unutar kojih se formiraju nove strukture. Istoričar svake značajnije misli, a pogotovo epohalne svesti, mora voditi računa o pomenutim slojevima vremena čije objašnjenje upućuje na različite metode (objašnjenja, razumevanja, i sl). Osim toga, u svakom vremenskom sloju prisutna je iskrivljena svest ili karakteristična osmatračnica u smislu saznavne perspektive ne toliko zavisne od ličnosti istraživača, koliko od strukture pristupa. Uz sve to treba voditi računa o ideološkoj, nacionalnoj ili profesionalnoj jednačini istraživača. Odmereni pristup marksizmu kao epohalnoj svesti trebao bi da, vodeći računa o pomenutim perspektivama, izdvoji prioritete. Marksizam je bio važan u fazi nastanka kao teorijski otpor zamagljavanju i prećutkivanju protivrečnosti kapitalizma 19. veka, u vlastitom "20. veku socijalizma" značajan je bio kao snažna modernizacijska idejna poluga nerazvijenih, zatim kao sredstvo pritiska na razvijeni kapitalizam da uvede socijalnu državu da ne bi sam doživeo revoluciju, ali i kao ideološko oruđe masovnog terora i pravdanja vlasti partijske birokratije. U 21. veku evropski marksizam "vraća se u opoziciju" i pokušava da obnovi kritičku ulogu. Kapitalizam nije konačno stanje, pa ovaj oprez treba ugraditi u svako istraživanje koje se danas na bilo koji način bavi marksizmom kao kritikom kapitalizma. Bilans marksizma teško je dati ako se ne uzmu u obzir sve njegove istorijske strane. U svim fazama razvoja marksizma angažovana humanistička inteligencija učestvovala je u njegovoj sudbini i nosila ga svojim nadama, strastima, razočarenjima i konverzijama. Od žara prihvatanja marksizma zavisila je isključivost njegovog poricanja. Duh vremena obuhvata mnoštvo manje ili više osmišljenih vizija razvoja, a dominiraju one koje iskazuju najsnažnije društvene protivrečnosti, bude najviše nada u njihovo prevazilaženje i okupljaju najviše pristalica. Osobenost svake epohe zavisi od načina povezivanja političkih i ekonomskih interesa njenih vladajućih snaga. Istraživanja kritika marksizma već u polazištu pretpostavljaju poređenje različitih sklopova određene svesti koju oličava opredeljenje intelektualaca. Tu ne bi trebalo da bude velike dileme između kontekstualnog i vankontekstualnog tumačenja, jer se smisao izvornog opredeljenja ne može rekonstruisati